
Techniki¹ poprawiania wydajności pamięci stosowane przez lektorów języka włoskiego pracujących z seniorami

Memory efficiency enhancement techniques used by Italian teachers working with senior students

Katarzyna Ciszewska
Uniwersytet Łódzki

Abstrakt

Uczenie się przez całe życie (*lifelong learning*) staje się w Polsce coraz popularniejsze, rozwijają się ośrodki edukacyjne prezentujące ofertę dostosowaną do specyficznych potrzeb osób dorosłych i seniorów. Jednak czynniki warunkujące proces uczenia się wśród tej grupy wiekowej wciąż są przedmiotem badań naukowych. Jest to grupa całkowicie odmienna od młodzieży czy młodych dorosłych, zarówno pod względem motywacji do nauki, jak i możliwości poznawczych. Ponadto jest wewnętrznie zróżnicowana w większym stopniu niż inne grupy wiekowe, a na możliwości jednostek przekładają się także: stan zdrowia, doświadczenia lub ich brak, status społeczny itp. Powszechne jest jednak deklarowanie pogorszenia sprawności pamięci w porównaniu z wcześniejszymi okresami życia. To jeden z najpoważniejszych problemów, przed jakimi stają nauczyciele praktycy pracujący z seniorami. W obliczu niedostatku literatury przedmiotowej i braku odpowiednich podręczników, wypracowują własne rozwiązania. W artykule prezentuję wyniki badania przeprowadzonego

1 Jako techniki poprawiania wydajności pamięci rozumiem odpowiednio dobrane ćwiczenia językowe oraz wszelkie inne działania dydaktyczne nauczycieli, mające na celu zwiększenie możliwości zapamiętywania u seniorów uczących się języków obcych.

wśród lektorek języka włoskiego pracujących z seniorami. Omawiam stosowane techniki poprawiania wydajności pamięci osób dorosłych, podaję przykłady ćwiczeń uznawanych za najskuteczniejsze, a także własne propozycje wypracowane w trakcie siedmiu lat prowadzenia zajęć z języka włoskiego dla seniorów.

Słowa kluczowe: nauczanie seniorów, nauczanie języka obcego.

Abstract

Learning for life (*lifelong learning*) is becoming more and more popular in Poland. More and more educational centers offer courses tailored to the specific needs of adults and seniors. However, factors influencing the learning process in this age group are still the subject of scientific research. This group is completely different from adolescents or young adults, both in terms of motivation to learn, as well as cognitive abilities. Moreover, it is internally differentiated to a greater extent than other age groups; such aspects as state of health, experiences or lack thereof, social status etc. influence the abilities of this age group. It is common, however, to declare the deterioration of memory performance when compared with earlier periods of life. This is one of the most serious problems faced by teachers working with seniors. In the face of limited subject literature and lack of appropriate textbooks, teachers work out their own solutions. In this article, I present the results of a survey conducted on teachers of Italian working with seniors. I discuss strategies used to improve memory performance of adults, examples of exercises considered the most effective, as well as the teachers' own suggestions developed during seven years of teaching Italian to seniors.

Key words: teaching seniors, senior language learners.

Wstęp

Koncepcja uczenia się przez całe życie (*lifelong learning*) jest obecna w dyskursie naukowym co najmniej od lat sześćdziesiątych dwudziestego wieku (Dubas & Friese, 2012: 63-64), ale szczególne zainteresowanie nią

datujemy od lat dziewięćdziesiątych. Uczenie się dorosłych, specjalne programy edukacyjne skierowane do seniorów są wspierane przez instytucje państwowe i unijne (na przykład Program Grundtvig dotyczący niezawodowej edukacji dorosłych). Z badań przytoczonych w książce *Learning in Life Stream* (Dubas & Friese, 2012: 6) wynika, że dziewięciu na dziesięciu obywateli Unii Europejskiej uważa uczenie się przez całe życie za niezbędne. To ważna deklaracja, jeśli weźmiemy pod uwagę wydłużającą się średnią długość życia. W ciągu najbliższych dwudziestu lat jeden na trzech Europejczyków będzie miał powyżej 60 lat, a populacja osób w wieku 60+ po raz pierwszy w historii ludzkości przekroczy liczbę osób w wieku 0-14 lat. Do 2050 roku 20% populacji w wieku poprodukcyjnym będzie miała 80 lub więcej lat. Liczba osób powyżej 100 lat wzrośnie trzykrotnie. W roku 2006 wynosiła 287000, w 2050 ma wynieść ponad 3,7 miliona. (Dorr, 2006: 5-6).

Dziś wiemy, że na każdym etapie życia człowieka możliwe, a nawet konieczne, jest aktywne uczestniczenie w życiu społecznym, uczenie się, rozwijanie zainteresowań. Pomimo zachodzących zmian biologicznych osoby starsze mogą rozwijać się intelektualnie, uczyć nowych rzeczy. Wciąż jednak problematyka nauczania seniorów przedstawia więcej pytań niż odpowiedzi. I to zarówno z punktu widzenia naukowego na poziomie akademickim, jak i praktycznego, z punktu widzenia lektorów pracujących z osobami 50+. Problemатyczna i niejednolita jest już sama nomenklatura. Czy słuchacze przedmiotowych kursów to *seniorzy*, *osoby w trzecim wieku*, *późnej dorosłości*? Popularnym określeniem, używanym również przez autorkę, jest termin *osoby 50+* (w różnych wariantach: 45+, 55+). Jak zauważa Jaroszevska (2013: 23), jest to termin bardzo wygodny, uwzględnia bowiem większą liczbę osób (w tym wszystkie osoby w wieku poprodukcyjnym). Jednak jedna, powszechnie akceptowana nazwa, nie została do tej pory wypracowana.

Starzenie się pamięci jest przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych, od neurologii po psychologię. Jak pisze Jaroszevska (2013: 62), wyniki tych badań bywają trudne do porównania i zinterpretowania. Przypuszcza się, że dużą rolę w ocenie zdolności poznawczych seniorów odgrywają uwarunkowania kulturowe i społeczny stosunek do starości.

Rola kulturowo utrwalonych stereotypów może być znacząca również w przypadku niektórych badań naukowych.

Z powodu zachodzących w związku ze starzeniem się organizmu procesów neurologicznych, zmienia się funkcjonowanie pamięci ultrakrótkiej i krótkotrwałej. Łączy się to ze zmniejszeniem pojemności tych pamięci, szybkości przetwarzania danych, z dłuższą reakcją na bodźce. W konsekwencji zdarza się, że podczas lekcji języka obcego seniorzy potrzebują więcej czasu niż młodsi uczniowie, aby odpowiedzieć na pytanie lektora (choć znają odpowiedź i są przygotowani). Mimo to nie ulega wątpliwości, że seniorzy są w stanie nauczyć się nowych strategii rozwiązywania tych problemów i efektywnej komunikacji w języku obcym. W dalszej części artykułu przedstawię propozycje takich rozwiązań.

Zmniejszenie sprawności pamięci jest naturalną częścią procesu starzenia się, ale na pogorszenie się pamięci ma wpływ wiele czynników. Niektóre z nich mogą występować pojedynczo i jednorazowo, nie mają charakteru zmian biologicznych (Dorr, 2006: 14-17). Chodzi między innymi o zmęczenie i spowodowane nim problemy z koncentracją; rozpraszające dźwięki; brak możliwości ćwiczenia pamięci; niskie poczucie własnej wartości; pesymizm w odniesieniu do własnych możliwości poznawczych. Są to bardzo ważne informacje dla osób prowadzących zajęcia z języków obcych z seniorami.

Informacje o badaniu

Zaplanowane i przeprowadzone przeze mnie badanie miało charakter wywiadu nieustrukturyzowanego (swobodnego). Jako absolwentka magisterskich studiów etnologicznych miałam wielokrotnie okazję korzystać z tego narzędzia badawczego i w tym wypadku uznałam je za najbardziej odpowiednie. Celem badania było ustalenie, jakie działania stosują lektorzy języka włoskiego pracujące z seniorami, aby poprawić wydajność pamięci uczestników kursów. Zaznaczam, że na tym etapie nie chodziło o eksperymentalne sprawdzenie, czy strategie te obiektywnie poprawiają funkcjonowanie pamięci seniorów, raczej o wskazanie działań skutecznych w odczuciu samych nauczycieli, a przede wszystkim uczniów w starszym wieku.

W badaniu wzięły udział cztery lektorki. Wywiady z trzema z nich zostały nagrane, następnie zapisane w formie transkrypcji, a dane z zapisu opracowane. Pod uwagę wzięłam również własne doświadczenia. Moimi rozmówczyniami były zawodowe lektorki pracujące z różnymi grupami wiekowymi. Wszystkie nauczycielki są absolwentkami studiów filologicznych i posiadają uprawnienia do nauczania języka włoskiego, jednak żadna z nich nie ma specjalnego przygotowania teoretycznego do pracy z uczniami 50+. Nie dotarłam do informacji, aby taka oferta dla nauczycieli była dostępna w Polsce lub we Włoszech. Podstawowe informacje o uczestniczkach badania ujęto w tabeli.

	lektorka A	lektorka B	lektorka C	lektorka D
wiek lektorki	40	33	37	30
miejsce zajęć	Uniwersytet Trzeciego Wieku przy Politechnice Częstochowskiej i prywatnej uczelni	szkoła językowa	Uniwersytet Trzeciego Wieku	szkoła językowa, Akademia Trzeciego Wieku
wiek uczestników	55 — 75 lat	55 — 60 lat	55 — 78 lat	55 — 67 lat
liczba grup	2	2	3	3
liczebność grup	4 — 5 osób	2 — 5 osób	3 osoby, 10-12 osób	od 4 do 12
poziom wg ESOKJ	A1, A2	A1	A2, B1	A1, A2
płeć uczestników	kobiety	kobiety	kobiety	kobiety, 1 mężczyzna
częstotliwość zajęć	90 min co 2 tygodnie	90 min raz w tygodniu	90 min raz w tygodniu	90 min raz w tygodniu
od jak dawna trwa kurs	od 5 lat	od 2 lat	od 6 lat	od 3 lat

metoda/materiały	Un tuffo nell'azzurro, materiały własne	materiały własne	Rete, Nuovo Progetto Italiano, materiały własne	Chiaro, Nuovo Progetto Italiano, materiały własne
język prowadzenia zajęć	PL	PL	ITA, elementy PL	ITA, elementy PL

Tabela 1.

Informacje o uczestniczkach badania

W tym miejscu należy dodać kilka słów na temat specyfiki pracy z seniorami. Najczęściej są to grupy na poziomach początkujących. Z doświadczeń uczestniczek badania wyłania się profil kursanta, który nigdy wcześniej nie uczył się języka zachodnioeuropejskiego. Niektóre osoby mają za sobą szkolne kursy języka rosyjskiego prowadzone wiele lat wcześniej metodą gramatyczno-tłumaczeniową lub zbliżoną. Uczestnicy kursów spodziewają się więc, że prowadząca będzie mówić po polsku. Chcieliby mieć do dyspozycji podręcznik napisany w swoim ojczystym języku, o tradycyjnej strukturze: prezentacja słownictwa, tekst, pytania do tekstu, prezentacja zagadnień gramatycznych, ćwiczenia polegające na tłumaczeniu zdań. Z trudem przychodzi zaakceptowanie zajęć prowadzonych od pierwszej lekcji w języku obcym, zgodnie z założeniami najpopularniejszej obecnie metody komunikacyjnej. Z rozmów z lektorkami wynika, że ulegają one presji grup seniorów: zajęcia prowadzą w całości lub w części po polsku.

Wnioski z badania

Jak pisze Jaroszevska (2013: 67), „w sprzyjających warunkach (...) ubytki występujące w funkcjonowaniu pamięci starych ludzi nie tyle ograniczają możliwości zapamiętywania, a więc i uczenia się — choć te w bardzo późnej starości jednak maleją — co raczej determinują inny model dydaktyczny”. Korzystając z sugestii zawartych w literaturze przedmiotu oraz z wyników mojego badania, chciałabym przedstawić propozycję filarów modelu dostosowanego do potrzeb seniorów.

Stworzenie bezpiecznego środowiska do nauki

Na ogromną rolę otoczenia w procesie uczenia się seniorów zwróciły uwagę wszystkie uczestniczkі badania, informacje na temat jego wpływu na wydajność pamięci znajdziemy też w przytoczonej wcześniej literaturze (Dorr, 2006). Wszelkie niedogodności są bardziej dotkliwie odczuwane niż w przypadku innych grup wiekowych. Dlatego zajęcia powinny odbywać się w widnej, dobrze oświetlonej sali. Istotna jest też odpowiednia temperatura i wentylacja (duszne pomieszczenie uniemożliwia skupienie się). Miejsce nauki powinno być również możliwie ciche i spokojne. Korzystając z nagrań audio należy zapewnić nagłośnienie odpowiednie do potrzeb seniorów. Fotokopie wykorzystywane na zajęciach powinny być wyraźne, czcionka odpowiednio duża (powiększona).

Poczucie bezpieczeństwa na zajęciach zwiększa ich powtarzalna struktura. Zachowując stałą kolejność elementów lekcji dajemy uczestnikom możliwość przygotowania się do nich. Równie ważne jest stopniowe wprowadzanie różnych typów ćwiczeń. Bywa, że uczniowie 50+ znają jedynie ćwiczenie polegające na tłumaczeniu zdań, z innymi nigdy się nie spotkali. Sam mechanizm ich wykonywania (nie tylko zawartość językowa) jest więc nowością.

Stwarzanie możliwości nieustannego odnoszenia sukcesów

Osoby pracujące z seniorami wiedzą, że ich samoocena bywa bardzo niska. Brak wiary w siebie, wynikający z niego strach przed aktywnym uczestnictwem w zajęciach, niewielkie wsparcie rodziny lub wręcz zniechęcanie do kontynuacji nauki to czynniki, które należy brać pod uwagę, rozmawiając z uczniami 50+. Bardzo ważny jest pozytywny przekaz ze strony nauczyciela. W czasie rozmów ze mną lektorki języka włoskiego zaproponowały następujące rozwiązania mające na celu wzmocnienie pozytywnego obrazu siebie wśród seniorów:

- proste testy autoewaluacyjne (zaczepnięte z podręczników lub przygotowane samodzielnie), podczas których uczniowie sami oceniają swoje postępy i nabyte umiejętności. Istotne jest przeprowadzanie ich cyklicznie, na przykład po zakończeniu każdego rozdziału podręcznika lub raz na miesiąc;

- regularnie przeprowadzane kartkówki z niewielkich części materiału. Oczywiście wszystkie kartkówki należy zapowiedzieć, bardzo dokładnie wskazać zakres materiału, a także formę testu (wielokrotnego wyboru, tłumaczenie słów itp.). System oceniania stosowany przez wszystkie lektorki ma na celu głównie poprawienie samooceny uczniów, najczęściej wszyscy uczestnicy kursu otrzymują piątkę lub piątkę z minusem;
- nieporównywanie uczestników między sobą, nietworzenie na zajęciach okazji do konkurencji między pojedynczymi osobami. Często chwalenie całej grupy.

Zwiększona liczba powtórzeń

Jak pisze Jaroszewska, „seniorzy nie mają problemów z przywołaniem treści, do których często się odwołują, które wydają im się ważne.” (2013: 66). Wszystkie uczestniczkі badania zaznaczały, że grupy uczniów 50+ potrzebują większej liczby powtórzeń materiału w stosunku do grup młodszych. Jako istotne wskazały również rozsądne i stopniowe wprowadzanie nowych zagadnień, a przede wszystkim umożliwienie ich opanowania w domu (możliwość nauki własnej w domu, a dopiero w drugiej kolejności ćwiczenie na zajęciach). Warto unikać sytuacji, w której seniorzy porównują szybkość zapamiętywania z innymi.

Skuteczna nauka w domu również powinna być przedmiotem refleksji na lekcji. Seniorzy często nie mają doświadczenia, jeśli chodzi na przykład o naukę słownictwa.

Uczestniczki badania polecają swoim uczniom następujące techniki:

- Uczenie się codziennie przez kilkanaście minut zamiast jednorazowego poświęcenia dwóch godzin na naukę. Lekcje dla seniorów odbywają się najczęściej raz w tygodniu (w jednym przypadku co dwa tygodnie), bardzo ważne jest zachęcanie uczniów do codziennego kontaktu z językiem.
- Przyklejanie karteczek ze słownictwem w mieszkaniu (niekoniecznie muszą to być nazwy mebli, chodzi o samo czytanie słów przy różnych codziennych czynnościach).

- Grupowanie leksyki alfabetycznie i tematycznie w specjalnie do tego przeznaczonych zeszytach.
- Prowadzenie małego i lekkiego zeszytu (tzw. zeszyt do słówek), który uczniowie mają zawsze przy sobie i przeglądają w środkach komunikacji miejskiej, w poczekalni u lekarza itp.

Równie ważne w kontekście zwiększania wydajności pamięci są ćwiczenia powtórzeniowe wykonywane podczas zajęć. Dają one seniorom poczucie, że wiele już umieją. Przy zmianie kontekstu powtórki pozwalają uporządkować wiedzę. Ćwiczenia stosowane na zajęciach, o których wspomniały uczestniczki badania, to:

- Gry planszowe. Chodzi zarówno o gry przygotowane przez autorów konkretnych podręczników, jak i same lektorki. Mogą one służyć zarówno powtórkom gramatycznym (przykład: gracze przesuwają się do przodu o jedno pole, na każdym polu znajduje się czasownik w bezokoliczniku. Rzucają kostką i podają odpowiednią formę w wybranym do ćwiczenia czasie czy trybie, gdzie 1 — ja, 2 — ty itd.) Gry mogą być również wykorzystane do powtórzenia wiedzy kulturowej, a każdemu polu może odpowiadać pytanie właśnie z tego zakresu.
- Ćwiczenia związane z pisaniem zdań. Z obserwacji lektorek wynika, że seniorzy bardzo lubią pisać. Dlatego można im zaproponować następujące ćwiczenia:
 - a. Uczniowie piszą trzy zdania o sobie, ale tylko jedno jest prawdziwe. Następnie zdania czytane są na głos, a grupa dyskutuje, które zdania są nieprawdą i dlaczego.
 - b. Uczniowie układają kilka zdań z wybranymi przez nauczycielkę słowami.
 - c. Zadania typu open cloze (zadaniem uczniów jest uzupełnienie luk w tekście, każdej tylko jednym słowem). Lektorki korzystające z tej techniki najczęściej wybierają zdania znane uczniom, pochodzące z analizowanych wcześniej materiałów.
- Inne ćwiczenia o charakterze ludycznym. Mogą to być popularne gry, na przykład wisielec lub kalambury. W niektórych grupach doskonale sprawdzają się ćwiczenia typu burza mózgów

i dyskusja, a tematyka nie musi wymagać poziomu języka wykraczającego poza A1+/A2.

- Ulubionym ćwiczeniem większości grup są krzyżówki obrazkowe, które doskonale sprawdzają się jako praca domowa.

Odwoływanie się do wiedzy seniorów

Przywoływanie na zajęciach wcześniejszej wiedzy, doświadczeń związanych z pracą zawodową, zainteresowaniami umożliwia pokazanie się z dobrej, profesjonalnej strony przed grupą. Najprostszym i najczęściej stosowanym sposobem jest przygotowanie przez uczniów prezentacji na interesujący ich temat, oczywiście w języku obcym. Dodatkową korzyścią jest osvajanie ich z koniecznością upraszczania wypowiedzi. Emerytowana polonistka może opowiedzieć kilka zdań na temat tegorocznego noblisty literackiego; lekarka wyjaśnić, jak żyć zdrowo; każdy — przedstawić znane sobie miejsce w Łodzi, w Polsce, zagranicą (z wykorzystaniem zdjęć, pocztówek, folderów). Pozostałych uczniów można zaangażować w przygotowanie prostych pytań do osoby prezentującej.

Warto przy tym podkreślić, że najważniejszym celem tego ćwiczenia jest praktyka językowa, a nie przekazanie wiedzy z innych dziedzin. Osoby dorosłe bywają sfrustrowane problemami z wyrażeniem w języku obcym dokładnie tego, co mogłyby powiedzieć po polsku. Pomocne może okazać się uświadomienie im, iż korzystanie z prostych środków językowych jest naturalne w początkowych fazach nauki. Pozwoli to również uniknąć sytuacji, w których seniorzy uczą się na pamięć fragmentów włoskich artykułów, niewiele z nich rozumiejąc.

Uczenie strategii komunikacyjnych

Z badań przeprowadzonych wśród uczestników kursów dla seniorów prowadzonych przez Uniwersytety Trzeciego Wieku w całej Polsce (Jaroszevska, 2013: 317) wynika, że kompetencja komunikacyjna nie jest dla nich kluczowa. Wśród uczniów 50+ obserwujemy większą niż w innych grupach liczbę osób zainteresowanych głównie czytaniem w języku obcym (książki, gazety, Internet). Niektórzy z nich są negatywnie nastawieni do mówienia na zajęciach, uważają je za trudne, stresujące. Aby mimo to umożliwić se-

niorom sprawniejsze posługiwanie się językiem mówionym, lektorki uczą strategii radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Przede wszystkim zapoznają uczniów z wyrażeniami przydatnymi w przypadku zapomnienia słowa (*chwilczkę!*, *momencik!*, *prawdę mówiąc...*). Znajomość kilku zwrotów tego typu daje seniorom poczucie bezpieczeństwa, świadomość, że mogą się do nich odwołać, zastanowić się bez przerywania konwersacji.

Pozostałe wymienione przez uczestniczki badania typy ćwiczeń również pozwalają poszerzyć kompetencję leksykalną, a także uświadomić seniorom, że zapomnienie konkretnego słowa nie musi oznaczać blokady konwersacji. Są to na przykład:

- Definicje. Jeden z uczniów otrzymuje karteczkę ze znanym sobie słowem w języku włoskim. Nie może go użyć, musi je zdefiniować lub opisać tak, aby pozostali kursanci domyślili się o co chodzi. Na przykład słowo: kawa. Jest to napój, który Włosi piją bardzo często. Lub: Idę do baru i zamawiam...
- Inna wersja wyżej prezentowanego ćwiczenia najczęściej stosowana jako ćwiczenie w parach. Wybieramy do niego słownictwo nowe lub niedawno wprowadzone, do dyspozycji uczniów pozostawiamy słowniki. Dla każdego słowa uczniowie tworzą trzy definicje po włosku. Następnie prezentują je grupie i grupa decyduje, która jest prawdziwa.
- Kolejna wersja ćwiczenia, odpowiednia dla grup bardziej zaawansowanych. Nazywa się zakazane słowa, uczeń otrzymuje na karteczce nie tylko słowo do zdefiniowania, ale również listę kilku słów, których nie może użyć. Na przykład: słowo do zdefiniowania to drzwi, a zakazane słowa to: otwierać, zamykać, klamka.
- Ostatnią, najbardziej skomplikowaną wersją tego ćwiczenia jest krzyżówka na pół. Wymaga przygotowań ze strony nauczyciela, skorzystania na przykład z programu do tworzenia krzyżówek, ale z własnego doświadczenia mogą potwierdzić duże zainteresowanie uczniów tego typu aktywnością i dużą satysfakcję z jego wykonania. Zadanie wykonujemy w parach, jedna z osób otrzymuje krzyżówkę z uzupełnionymi wszystkimi hasłami wpisanymi poziomo, druga osoba otrzymuje tę samą krzyżówkę, ale z uzupełnionymi

słowami wpisanymi pionowo. Zadanie polega na wzajemnym podawaniu sobie definicji słów tak, aby obie strony uzupełniły całą krzyżówkę.

- Synonimy i antonimy. Uczniowie otrzymują listę słów, do których powinni dopisać wyrazy bliskoznaczne lub przeciwstawne.
- Upraszczenie. Bardzo ważne ćwiczenie, którego celem jest przeformułowanie myśli. Uczniowie otrzymują tekst w języku obcym, który następnie powinni streścić własnymi słowami.

Podsumowanie

Przeprowadzone przeze mnie badanie miało charakter wstępny, kierowała mną przede wszystkim własna ciekawość. Chciałam się dowiedzieć, jakie ćwiczenia stosują inne lektorki w pracy z seniorami i które z nich uważają za najskuteczniejsze. Udało mi się zebrać wiele praktycznych przykładów, które, mam nadzieję, okażą się przydatne w pracy z dorosłymi. Okazuje się, że seniorzy nie zawsze cenią sobie podejście komunikacyjne. Przedstawiciele tej grupy wiekowej rzadko podróżują do Włoch, za to w większości korzystają z Internetu. Dlatego zależy im na rozwijaniu sprawności słuchania i czytania w języku obcym, aby móc słuchać muzyki, oglądać filmy i czytać włoskojęzyczne gazety online.

Konieczne wydaje się dalsze badanie nauczania i uczenia się osób w wieku 50+. Wiadomo już z całą pewnością, że możliwe jest opanowanie nawet zupełnie nowych umiejętności również w późnej dorosłości i pomimo pogarszającej się wydajności pamięci. Z opisanego wyżej badania wynika, że odpowiedni dobór ćwiczeń i liczby powtórzeń pozwala na rozwijanie różnych sprawności językowych również osobom 50+, które nigdy wcześniej nie uczyły się żadnego języka obcego. Konieczne wydaje się stworzenie spójnego modelu dydaktycznego, co postulowała również Jaroszewska (2013: 67), dostosowanego do potrzeb osób starszych, uwzględniającego ich realne możliwości i cele, a nie utrwalone społecznie stereotypy na temat starości.

Bibliografia

- Bacci, P. 2008. *Un tutto nell'azzurro*. Rimini: Panozzo Editore.
- Dorr, K. 2006. Manuale Metodologie di insegnamento nei corsi di lingue per Senior.
<http://www.senior-language.com/74.html>. Accessed 15 May 2014.
- Dubas, E. & Friese, M. (eds.) 2012. *Learning in Life Stream. The Selected Aspects of Andragogy and Vocational Pedagogy in a German e Polish Perspective*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jaroszewska, A. 2011. Współczesne determinanty badań glottodydaktycznych. O perspektywach rozwoju „glottogeragogiki”. *Neofilolog*. 37: 87-100.
- Jaroszewska, A. 2013. *Nauczanie języków obcych seniorów w Polsce. Analiza potrzeb i możliwości w aspekcie międzykulturowym*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Marin, T. i Magnelli, S. 2006. *Nuovo Progetto Italiano 1*. Rzym: Edlilingua.
- Mezzadri, M. i Balboni, P.E. 2008. *Rete!*. Perugia: Guerra Edizioni.
- Savorgnani, G. i Bergero, B. 2010. *Chiaro! corso di italiano*. Florencja: Alma Edizioni.